

A STATISZTIKA MINT TUDOMÁNY TARTALMÁRÓL*

A tudomány kérdéseinek kidolgozása terén termékeny munkát végezni és jó tankönyveket írni csak akkor lehet, ha világos fogalmunk van a tudomány tartalmáról és céljairól. A tudomány tartalmára vonatkozó helyes és világos fel fogás hiánya, ezzel szemben, valóságos fékezője a tudomány további fejlődésének. Emellett egyetlen tudományban sincs talán annyi véleménykülönbség éppen a tudomány tartalmára vonatkozó kérdés tekintetében, mint a statisztikában. A szovjet statisztikusok között a legkülönbözőbb nézetek vannak a statisztikának mint tudománynak, tartalmát illetően. A dolgok ilyen állása természetesen, igen súlyos kárt okoz a statisztikai tudomány fejlődése és oktatása szempontjából.

A Vesznyik Sztatyiszyiki — a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának folyóirata — nemrégén újból felvetette hasábjain a statisztikai elmélet e központi kérdését. Különböző szerzők fejtették ki nézeteiket a cikkek sorában: V. Csermenszkij „Az elméleti statisztika oktatási programja a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala statisztikai technikumi számára” és N. Mihajlov „A statisztikáról szóló marxista-leninista tanítás félremagyarázása ellen” című, a folyóirat 1950. évi első számában megjelent cikkeiben, „Harc a statisztika marxi-lenini elméletéért” című szerkesztőségi cikkben és A. Dmitriev „A statisztika tárgya és módszere” c. cikkben; e két cikk ugyanebben az évben a folyóirat második számában jelent meg, és végül N. Mihajlov „A statisztika elméletének egyes kérdései” című; a folyóirat 1951. évi 6. számában közzétett cikkében. Ezek a szerzők számos szovjet statisztikust a formalista-matematikai polgári statisztika utánzásával vádoltak meg, határozottan követelték a statisztika elméleti alapjainak lényegére vonatkozó nézetek gyökeres felülvizsgálását. A „Vesznyik Sztatyiszyiki” hasábjain felvetett kérdések minden elméleti fontosságuk ellenére azonban nem kerültek széleskörű megvitatásra. Csupán a legutóbbi időben jelent meg a Vesznyik Sztatyiszyikiben Sz. Sztrumiin akadémikusnak „A statisztika tudományként való meghatározásának kérdéséhez”¹ című, megvitatás céljából leközlött cikke.

A Vesznyik Sztatyiszyikin kívül a statisztikának mint tudománynak, tartalmára vonatkozó kérdést vizsgálat alá vette a Moszkvai Gazdaságstatisztikai Intézet is a „Tudományos Közlemények” címen nyomtatásban kiadott tananyagban; e kérdéssel foglalkozik T. Kozlovnak „A statisztika tárgyának és módszerének kérdéséről” címen a „Voproszi Ekonomiki” 1952. évi 4. számában megjelent cikke is.

A Vesznyik Sztatyiszyikiben közzétett cikkek elméleti tételeinek tisztázása céljából a felsorolt cikkek közül csupán hármat kell felülvizsgálni: a szerkesztőségi cikket, amely az 1950. évi 2. számban, V. Csermenszkij cik-

* Voproszi Ekonomiki, 1952, 6. sz., 42—52. old. — Vita céljából közölt cikk. — A szerk.

¹ Vesznyik Sztatyiszyiki, 1952, 1. sz., 42—50. old.

két, amely az 1950. évi I. számban és N. Mihajlov cikkét, amely az 1951. évi 6. számban jelent meg. Ami N. Mihajlovnak az 1950. évi I. számban megjelent és A. Dmitriev fent említett cikkét illeti, ezek annyira telve vannak elferdítésekkel és ellentmondásokkal, hogy lehetetlen valamennyire is komolyan figyelembe venni.

A statisztika társadalmi tudomány, amely csupán a társadalmi-gazdasági viszonyokat vizsgálja — ez az említett cikkek alapvető gondolata. „A statisztika — mondja a szerkesztőségi cikk — társadalmi tudomány, amely a társadalmi-gazdasági jelenségeket és folyamatokat, e jelenségek és folyamatok típusait és formáit vizsgálja és azokat a megfelelő módon összegyűjtött és feldolgozott számszerű adatok segítségével a társadalmi-gazdasági viszonyok minden irányú elemzésének alapján jellemzi.“²

V. Csermenszkij ugyanígy határozza meg a statisztika tartalmát.³ N. Mihajlov ezt írja: „A statisztika összegyűjti a tényeket, vizsgálja a társadalmi-gazdasági élet jelenségeit és folyamatait (a gazdaságokat, vállalatokat, a termelést, az árakat, a munkerőt, az árakat, a munkabéreket, a pénzeszközöket, a hitelt stb.) azok konkrét formájában, történeti meghatározottságukban és az adott állam, adott ország gazdasági rendszerét jellemző összességükben.“⁴

A statisztikának mint tudománynak jellegére vonatkozó fenti tétel, amely szerint a statisztika csak a társadalmi-gazdasági jelenségeket vizsgálja, elensúlyozásaképpen lett felvetve annak az egyes statisztikai tankönyvekben — közöttük a jelen cikk szerzője által összeállított tankönyvben — kifejtett véleménynek, hogy a statisztika tárgyát általában a tömegjelenségek alkotják és hogy a statisztikai módszer egyaránt alkalmazható mind a társadalmi, mind a természeti jelenségeknél.

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala technikumai részére készített új statisztikai programról beszélve V. Csermenszkij azt írja, hogy abban kiküszöbölték „a régi tervezet polgári nézeteit, amely szerint a statisztika univerzális, történelemelelti tudomány; tárgya a természet és a társadalom tömegjelenségei. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatni arra az alapvetően hibás állításra, hogy a nagy számok matematikai törvénye a statisztika tudományában központi helyet foglal el és a statisztika alapvető módszere“.⁵ A szerkesztőségi cikk is azt állítja, hogy „a statisztikát a valószínűségi elméletre felépíteni — ez annyit jelent, mint megtagadni a társadalmi fejlődésnek a marxizmus által megállapított törvényeit és áttérni a politikai gazdaságtanban és a statisztikában a polgári angol-amerikai matematikai iskola tételeire... A valószínűségi elméletnek nincs semmiféle kapcsolata a szovjet statisztika által elvégzendő munkálatok többségével. Ezért a formalista-matematikai irányzat szempontjából nézve a statisztikában csak a reprezentatív megfigyelés és a kiválasztási módszerrel alapuló ellenőrzés marad meg, ahol alkalmazzák a valószínűségi elméletet. Kizárják a statisztikából a csoportosításokat, a vizsgálódás mérlegmódszerét stb., másképpen kifejezve majdnem minden gyakorlati statisztikai munkát, mint-hogy azok nem a valószínűségi elméletre támaszkodnak“.⁶

Annak a tételnek helyességét tagadni, hogy a statisztika társadalmi tudomány, természetesen lehetetlen. Ismeretes, hogy a statisztikát a társa-

² Vesznyik Sztatizsityiki, 1950, 2. sz., 18. old. és Statisztikai Szemle, 1950, 12. sz., 804. old.

³ Vesznyik Sztatizsityiki, 1950, 1. sz., 20—21. old. és Statisztikai Szemle, 1950, 6—7. sz., 317. old.

⁴ Vesznyik Sztatizsityiki, 1951, 6. sz., 50. old.

⁵ Vesznyik Sztatizsityiki, 1950, 1. sz., 20. old. és Statisztikai Szemle, 1950, 6—7. sz., 316. old.

⁶ Vesznyik Sztatizsityiki, 1950, 2. sz., 17. old. és Statisztikai Szemle, 1950, 12. sz., 803. old.

da'ni-gazdasági jelenségek vizsgálatának szükségessége, az állam igazgatásának gyakorlati szükségletei hívták életre. Ami a statisztika jelenlegi helyzetét illeti, arra vonatkozóan Lenin a következőket mondja: „A modern államok gazdasági rendszerét és ennek fejlődését érintő számos kérdés, méghozzá rendkívül fontos kérdés, amelyeket korábban általános elgondolások és hozzávetőleges adatok alapján döntöttek el, ma nem fejthető ki csak valamelyest is komolyan olyan tömeges adatok számbavételé nélkül, amelyeket statisztikai szakemberek valamely ország egész területére vonatkozólag meghatározott program alapján gyűjtöttek egybe és összesítették.”⁷

A statisztika fejlődése folyamán alkalmazásának területévé váltak nemcsak az alapjelenségei, hanem a felépítmény jelenségei is. Ily módon tehát helyes az a tétel, hogy nem a valószínűségi elmélet, nem a nagy számok matematikai törvénye a statisztika alapja, hanem a marxista politikai gazdaságtan és a történelmi materializmus. A statisztika azonban nem csupán keletkezésénél és a társadalmi jelenségek vizsgálatában elfoglalt jelentőségénél fogva társadalmi tudomány, hanem a maga lényegénél fogva is.

A statisztika univerzalizmusának hívei (akik közé tartozott a jelen cikk szerzője is) nézetük helyességének igazolására rendszerint arra hivatkoznak, hogy a statisztikai módszereket jelenleg széles körben alkalmazzák nem csupán a társadalmi jelenségek vizsgálatánál, hanem a természettudományok területén is. Meg kell azonban különböztetni a *tulajdonképpen statisztikát, mint társadalmi tudományt a matematikai statisztikától*, amelynek módszereit valóban igen széles körben alkalmazzák a kísérleti adatok feldolgozásánál a különböző természettudományok területén, valamint a technikában is.

A társadalmi és a természeti jelenségek statisztikai vizsgálatában van valami közös vonás. Ez a közös vonás abban áll, hogy a statisztikai módszerek alkalmazása mind a társadalmi tudományban, mind a természettudományokban feltételezi a tények bizonyos *sokaságának* vizsgálatát. Ebből következik viszont, hogy a tények ilyen sokasága összesítő számszerű jellemzőinek megállapítása számos esetben azonos módon történik. Így, például, a közgazdász abból a célból, hogy a közlekedési bizonyos közös feltételeinek az árakra gyakorolt befolyása eredményét jellemezze, kiszámítja az adott piacokra felhozott termékek átlagos árait. Pontosan ugyanezt a gondolatot valósítja meg például izothermáinál a földrajztudós és a meteorológus. A földrajztudós és a meteorológus kiszámítja a különböző földrajzi helyek havi, illetve évi átlagos hőmérsékleti adatait és azután az azonos átlagos hőmérsékletű helyeket összeköti az izotherma-vonalakkal abból a célból, hogy az adott vidék szempontjából legáltalánosabb, leginkább közös feltételek hatásának eredményét bemutassák. Akkor azonban, amikor a matematikai statisztika módszereinek alkalmazásáról van szó, figyelembe kell venni, hogy ezek a módszerek gyökeresen különböznek a statisztikától, mint társadalmi tudománytól.

A matematikai statisztika a reprezentatív módszer (a hibaelmélet), valamint a reprezentatív módszer kérdéseire közvetlenül csatlakozó, a jelenségek közötti összefüggések mérésének tudománya. A matematikai statisztika — mint ismeretes — a valószínűségi elméletből indul ki és módszerei alkalmazásának feltételeit a *véletlenszerű* folyamatok képezik. A reprezentatív módszerről szóló tanításainak központi tételé — a nagy számok

⁷ Lenin Művei, 16. kötet, 391. old., oroszul és Lenin: Az agrárkérdésről, II. kötet, Szikra, Budapest, 1950, 86. old.

törvénye — az az állítás, hogy a reprezentatív jellemzőknek a fősokaság jellemzőitől való véletlenszerű eltérései a minta létszámának növelése mellett fokozatosan, köcsönösen kiegyenlítődnek. Végül, maga a főátlag, mihelyt a reprezentatív módszer szempontjából vizsgáljuk, már nem a tények sokaságának összesítő számszerű jellemzője, hanem a változó véletlenszerű matematikai remény.

Természetesen, mindezek a matematikai statisztikára jellemző tételek nem lehetnek jellemzők a társadalmi tudománynak tekintett statisztikára. A termelés minőségének a termelés folyamatában való elemzésénél a matematikai-statisztikai módszerek alkalmazásának kiinduló pontja a termelési folyamat állandósága, amely az előállított termékek olyan méretek szerinti megosztásában tükröződik vissza, amely megfelel a véletlenszerű hibák megszűlésének. Azok a matematikai statisztikai módszereket valamely kísérlet adatainak feldolgozásánál alkalmazzák, akkor szintén figyelembe veszik, hogy ennek a kísérletnek a megszervezése már lehetővé teszi, hogy eredményeinek mennyiségi jellemzésénél a valószínűségi sémákból induljanak ki. A társadalmi-gazdasági problémák vizsgálatánál a közgazdásznak már nem az ismerv értékei véletlenszerű szóródásával van dolga a meghatározott tekintetben egynemű sokaságon belül, hanem a kölcsönösen összefüggő jelenségek és folyamatok típusainak sokjűségével. Eppen ezért a társadalmi-gazdasági jelenségek vizsgálatánál a legfontosabb statisztikai módszer a statisztikai csoportosítások módszere, amely a jelenségek típusainak jellemzésére szolgál ugyanakkor, amikor a matematikai statisztika a vizsgált egységeknek az ismerv szóródásának amplitudója tekintetében egyenlő osztályokba való majdnem mechanikus összesítésére szorítkozik.

A társadalmi-gazdasági jelenségek elemzésénél az átlagok sem tekinthetők az ismerv legvalószínűbb értékének. Az átlagszámok általánosító jellemzői azoknak a csoportoknak, amelyekbe a vizsgált jelenségek társadalmi-gazdasági jellemzését kifejező ismerv alapján az adatokat összesítettük. Az átlagszámok jelentőségét itt nem a reprezentatív módszerről szóló tanítás központi kérdését alkotó nagy számok törvénye szempontjából kell vizsgálni, hanem az „átlagszámok törvénye” alapján, ahogyan ezt Marx kifejtette.

Számos esetben a valószínűségi elmélettel a közgazdászok által végzett reprezentatív megfigyelés sincs kapcsolatban. Az ilyen reprezentatív megfigyeléseket gyakran nem a véletlen kiválasztás elve alapján, hanem a fősokaság tipikus egyedeinek (tipikus gazdaságok, tipikus háztartási költségvetések stb.) kiválasztása útján szervezik meg, amikor is a kutató a fősokaság átlományával, bár általános vonásokban, de tisztában van. Eppen ezért az ilyen reprezentatív megfigyeléseknél a kiválasztás hibáját nem számítják ki és nem végzik el azt a valószínűségi értékelést, amely felettlen befolyásoló láncszeme minden matematikai-statisztikai számításnak.

Ily módon tehát az az állítás, hogy a valószínűségi elmélet a statisztikának, mint társadalmi tudománynak nem alapja, tökéletesen helytálló. Természetes, hogy a társadalmi-gazdasági jelenségek statisztikai vizsgálatánál e jelenségeknek a történelmi materializmus és a politikai gazdaságtan által megálapított törvényeiből és nem a valószínűségi elméletből kell kiindulni. Ebből származik nyilvánvalóan a tulajdonképpeni statisztikának mint társadalmi tudománynak a matematikai statisztikával való helytelen összekeverése. Teljesen képtelenek az univerzális statisztika egyes híveinek arra irányuló kísérletei, hogy lényegében fenntartsák régi tételeiket és ugyan-

akkor a statisztikát társadalmi tudománynak kiáltásák ki, közgazdasági kutatásnak nevezve a matematikai statisztikának a mezőgazdasági tudományban (szabadföldi kísérlet), vagy a műszaki tudományban (a termelés minőségének ellenőrzése a termelés folyamatában) való alkalmazását.

A statisztikának, mint a társadalmi élet jelenségeit és folyamatait vizsgáló tudománynak jellegére vonatkozó tétel nem új és nem a „Vesznyik Sztatyisztyiki“ hasábjain vetették fel először. A szovjet statisztikai irodalomban ezt a tételt már régen felvetették. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Gazdaságtudományi Intézetében 1948. március—május hónapokban „A statisztika területén végzett elméleti munka hiányosságai és a munka megjavításával kapcsolatos rendszabályok“ kérdésének megvitatása során is rámutattak arra, hogy a gazdaságstatisztika társadalmi tudomány, amelynek nem a matematikai valósínűségi elméletre, hanem a marxista politikai gazdaságtanra kell támaszkodnia.⁸ Teljesen elégtelen azonban, természetesen, a statisztikát társadalomtudománynak nevezni. Meg is kell határozni a statisztika tartalmát és meg kell mutatni helyét a többi társadalmi tudományok között. Ime ez az ami meghaladja a „Vesznyik Sztatyisztyiki“ szerzőinek erejét.

„A statisztika, — állítja a Vesznyik Sztatyisztyiki 1950. évi 2 számában megjelent szerkesztőségi cikk — a társadalmi jelenségeket másképp tanulmányozza, mint a többi társadalomtudományok. A történelmi materializmus és a politikai gazdaságtan a társadalmi jelenségek lényegét és fejlődésük törvényeit vizsgálja. A történelmi materializmus és a marx-lenini politikai gazdaságtan következtetéseire felépített statisztika: 1. vizsgálja a társadalmi jelenségeket abból a célból, hogy meghatározza azok számszerű jellemzését és számbavegye a társadalmi-gazdasági rendszert kialakító társadalmi viszonyok fejlődésének mértékét és ütemét; 2. kidolgozza a társadalmi jelenségek statisztikai megfigyelésének elméletét és főkötésíti annak gyakorlati keresztülvitelét, az összeírások, a reprezentatív módszer szerinti számbavétel és a beszámolójelentések adatai feldolgozásának segítségével; 3. ábrázolja az egyes országok vagy a népgazdaság egyes ágai gazdasági és politikai helyzetének és fejlődésének konkrét formáit, a gazdasági és politikai viszonyokat jellemző mutatószámokkal.

Ily módon a statisztika a történelmi materializmus és a politikai gazdaságtan által a társadalmi fejlődésre vonatkozóan megállapított törvények konkrét számszerű jellemzését adja.“⁹

Ezt az eléggé homályos megfogalmazást a további fejtegetések során a következőképpen igyekszik tisztázni: „A társadalmi fejlődés marxista leninista elméletre támaszkodva, valamint a számbavétel alá eső társadalmi jelenségek és folyamatok természetéből kiindulva, a statisztika tudományos megalapozása az alábbiakat követeli meg: 1. A statisztikai mutatószámok rendszerét; 2. A társadalmi jelenségek statisztikai megfigyelésének és regisztrálásának (számbavételének) megszervezését (nevezetesen a reprezentatív megfigyelés tudományos módszereinek kidolgozását); 3. A számbavételi és beszámolósi adatok ellenőrző felülvizsgálatát; 4. A statisztikai adatok összesítését és csoportosítását; 5. A statisztikai adatok elemzését, a tervfeladatokkal való összehasonlítását“.¹⁰

⁸ Voproszi Ekonomiki, 1948. 5. sz., 79—99. old. és „Szovjet statisztikusok a szocialista statisztikáról“, Statisztikai Kiadóvállalat, Budapest, 1950, 68—88. old.

⁹ Vesznyik Sztatyisztyiki, 1950, 2. sz., 19. old. és Statisztikai Szemle, 1950, 12. sz., 804—805. old.

¹⁰ U. o. 20., ill. 806. old.

Annak a gondolatnak igazolására, hogy a politikai gazdaságtan a gazdasági jelenségek lényegét és fejlődéstörvényét vizsgálja, a statisztika pedig e törvények konkrét számszerű jellemzését adja, s ily módon önálló, a politikai gazdaságtantól különböző tudományt jelent, az általunk vizsgált szerkesztőségi cikk a következő idézetet hozza fel Marx műveiből: „1. Az egyetlen, amit *elméletileg* bizonyítanom kell az, hogy az abszolút járadék *lehetséges* anélkül, hogy az értéktörvényt megsértené... 2. Ami az abszolút földjáradék *létezését* illeti, ez a kérdés minden országban *statisztikailag* volna megoldandó...“* V. Csermenszkij cikkében Marx Műveiből ugyanezt az idézetet hozza és azt állítja: „Marx itt arra mutat rá, hogy a politikai gazdaságtan adja meg az abszolút járadék elméleti elemzését, a statisztika pedig a kérdést egy adott ország társadalmi-gazdasági jelenségeinek konkrét elemzése alapján, mindenegyes országra vonatkozóan külön-külön dönti el“.¹¹

N. Mihajlov cikkében nem vizsgálja a statisztikának a többi társadalmi tudománytól való különbözőségére vonatkozó kérdést, feltételezve, nyilvánvalóan, hogy a statisztikának általa adott meghatározása már tartalmazza az útmutatást arra vonatkozóan, hogyan kell ezt a kérdést eldönteni.

Ilyen a Vesztnyik Sztatyiszyikiben megjelent, vizsgált cikkek szerzőinek álláspontja. Ez nem dialektikus, hanem *metafizikus* bevezetése a kérdés megoldásának. Azt állítani, hogy a politikai gazdaságtan és nyilvánvalóan a gazdaságtan többi ágai is (az ipar gazdaságtana, a mezőgazdaság gazdaságtana stb.) a társadalmi jelenségek lényegét és azok fejlődésének törvényeit vizsgálják, a statisztika pedig mint tökéletesen önálló tudomány ezek konkrét számszerű jellemzését adja — ez annyit jelent, mint tagadni a dialektikus materializmusnak a tárgyak és jelenségek mennyiségi és minőségi meghatározottságának elszakíthatatlan egységéről szóló egyik alapvető tételét.

A Szovjetunió iparosításának folyamatát vizsgálva, például, nem szorítkozhatunk e folyamat *törvényszerűségeinek* megállapítása céljából a szocialista iparosítás jellegére vonatkozó csupán egyes általános tételek tisztázására; vizsgálnunk kell a gyárak és üzemek számának, termelésüknek, a munkások számának stb. növekedésére vonatkozó adatokat is. Az ilyen elemzések — amelynél a gazdaság minőségi és mennyiségi oldalai elszakíthatatlan egységben kerülnek vizsgálatra — ragyogó példáit szolgáltatják Marx, Engels, Lenin, Sztálin művei. Marx „A tőke“ című művében feltárta a kapitalizmus mozgásának alapvető közgazdasági törvényeit. „A tőke“ az elméleti-közgazdasági gondolkodás területén a legnagyobb mű. Ebben a műben azonban gondosan összeválogatott tények szolgálnak az összes absztrakciónak alapul, a statisztikai adatok szerves kapcsolatban vannak az elméleti általánosításokkal. Pontosan ugyanígy Lenin is feltárja közgazdasági munkáiban a forradalomelőtti Oroszország és a kapitalista világ gazdasági rendszerének törvényszerűségeit s nem absztraktnak, nemcsak minőségi, hanem mennyiségi oldalát is vizsgálja ennek a kérdésnek. Sztálin elvtárs utólrhetetlen példáit adja műveiben a szocialista gazdasági rendszer elemzésének, amelyekben szintén megtaláljuk az elméleti-közgazdasági általánosításoknak a konkrét statisztikai adatok vizsgálatával való szerves összekapcsolását. Ily módon tehát csupán a metafizika

* Marx—Engels: Válogatott levelek, Szikra, Budapest, 1950, 154. old.

¹¹ Vesztnyik Sztatyiszyiki, 1950, 2. sz., 19. old. és 1950, 1. sz., 21. old. és Statisztikai Szemle, 1950, 12. sz., 805. old. és 1950, 6—7. sz., 318. old.

— amely a fejlődés folyamatát egyszerű mennyiségi növekedésben látja —, állíthatja azt, hogy létezik egy olyan *önálló tudomány*, amelynek tárgya a jelenségek „számszerű illusztrálása“.

Meg kell mondani, hogy az olyan megállapítás, amely szerint létezik egy olyan önálló tudomány, amely csupán más tudomány által megállapított törvények „illusztrálásával“ foglalkozik, általában elég furcsán hangzik. Hiszen bármely tudományt azért neveznek tudománynak, mert arra törekszik, hogy felkutassa azokat a törvényeket, amelyeknek az objektív világ jelenségei alá vannak vetve. Ezért beszélünk a fizika törvényeiről, az asztronómia (csillagászat) törvényeiről, a politikai gazdaságtan törvényeiről. Következésképpen, ha a statisztika csupán a politikai gazdaságtan által megállapított törvényeket illusztrálja, akkor nem ismerhető el önálló tudománynak. Ha azt állítjuk, hogy a statisztika önálló tudomány, akkor azt is el kell ismerni, hogy nemcsak egyszerűen illusztrálja a politikai gazdaságtan törvényeit, hanem megvannak a maga sajátos statisztikai törvényei. Ebből a szempontból a Szovjetunió ipari termelésének a háborúutáni első sztálini ötéves terv alatt elért és a háborúelőtti 1940. évhez viszonyított 73%-os növekedését statisztikai „törvényszerűségnek“ és nem a szocialista társadalom gazdasági rendszere törvényszerűségének kellene tekinteni. Ez azonban ismét metafizika lenne.

Nem teszi a vizsgált cikkek szerzőinek megállapításait világossá annak ismételt hangsúlyozása sem, hogy a jelenségek közgazdasági elemzése nélkül a statisztika alkalmazása lehetetlen. Ha, amint ezt a szerkesztőségi cikk mondja: „... a statisztikának a gazdasági fejlődés történelmi materializmus és politikai gazdaságtan által feltárt törvényeire kell támaszkodnia“, és ha „... e nélkül a statisztika képtelen feladatait megoldani“,¹² akkor természetesen felmerül a kérdés: hol végződik a közgazdasági elemzés és hol kezdődik tulajdonképpen a statisztika, hol van a határ a két önálló tudomány — a politikai gazdaságtan (és összes ágai), valamint a statisztikai tudomány — között? Így, például megállapítható-e határvonal a szovjet kereskedelem törvényszerűségeit történelmi meghatározottságukban — a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet korszakában — vizsgáló szovjet kereskedelem gazdaságtan, amely e törvényszerűségek feltárására felhasználja a különböző konkrét adatokat és a szovjet kereskedelem statisztikája között, amelynek sajátossága, mint általában a statisztikáé, abban van (ha N. Mihajlovot követjük), hogy a társadalmi élet jelenségeit „történelmi meghatározottságokban“, „az adott állam, az adott ország gazdasági rendszerét“ jellemző sokaságukban vizsgálja? Ilyen határvonalat megállapítani nem lehet. Ezért vagy el kell ismerni a jelenség minőségi és mennyiségi elemzésének teljes egységét, el kell ismerni, hogy ha valamely gazdasági jelenség „számszerű kifejezést“ nyer, akkor ezzel továbbra is a politikai gazdaságtan (és a gazdasági tudományok egyes ágainak) tárgya marad és nem lesz más tudomány — a statisztika — tárgyává, vagy nyíltan el kell ismerni a különleges mennyiségi, „statisztikai“ törvényszerűségek létezését.

A szerkesztőségi cikk szerzője és V. Csermenszkij is abból a célból, hogy álláspontját megalapozza, mely szerint a politikai gazdaságtan területére a gazdasági jelenségek lényegének és fejlődéstörvényeinek vizsgálata, a statisztika területére pedig e jelenségek konkrét számszerű jellem-

zése tartozik a marxizmus-leninizmus klasszikusaira hivatkozik. Idézik Marx műveiből azt a helyet, amelyben Marx az értéktörvényt nem sértő abszolút földjáradék elméleti lehetőségéről és a járadék létezésére vonatkozó kérdés statisztikai eldöntéséről beszél. Marx azonban itt nem a statisztikának, mint tudománynak tartalmáról beszél, hanem arról, hogy a konkrét közgazdasági kérdések megoldásánál a megfelelő statisztikai adatokra kell támaszkodni. Leninnek arra vonatkozó ismert útmutatását idézve, hogy: „A statisztikának az a feladata, hogy a minden körülményre kiterjedő elemzéssel megállapított társadalmi-gazdasági viszonyokat illusztrálja, szemléltesse, s nem szabad öncéllá válnia . . .”,¹³ szerzők azt állítják, hogy e szavakban meg van határozva a statisztikának mint tudománynak tartalma. A valóságban pedig Lenin itt csupán arra mutat rá, hogy a *statisztikai adatok* gyűjtését és feldolgozását alá kell rendelni a kutatás társadalmi-gazdasági feladatainak.

Nem világította meg a statisztika tartalmának meghatározására vonatkozó kérdést Sz. Sztumulín akadémikusnak megvitatás céljából leközölt cikke sem. Sz. Sztumulín akadémikus a statisztikának, mint önálló tudománynak a politikai gazdaságtantól való különbözőségét az első nagyobb konkrétságában (meghatározottságában) látja. Azokban az esetekben, írja. Sz. Sztumulín akadémikus, amikor „a kérdés közgazdasági feltevése a statisztikus számára már világos, a közgazdasági jelenségek kölcsönös összefüggéseinek és kölcsönhatásainak elméleti elemzése befejeződött, az absztrakt közgazdasági vizsgálatnak alávetett törvényszerűségek és tendenciák a kitzűzött feladat keretei között már megvilágítást nyertek, az azonban, hogy ezeknek a kölcsönhatásoknak és tendenciáknak milyen eredője alakult ki a konkrét történelmi időpont ellentmondó körülményei között — ez már nem az elmélet dolga, hanem ténykérdés, amely csak a konkrét statisztikai kutatás körébe tartozik”.¹⁴

A kérdés ilyen megoldása eléggé közel van — természetesen — lényege tekintetében ahhoz az állásponthoz, amely a „Vesztnyik Sztatyisztjiki” hasábjain Sz. Sztumulín akadémikus leközölt cikke előtt megjelent. Mint láttuk, a politikai gazdaságtanból vették az elméleti részt, a statisztika számára pedig megmaradt a konkrét tények vizsgálata. A tények és az elmélet, az indukció és a dedukció azonban a tudományos kutatásban dialektikusan a valóság megismerésének egységes folyamatává egyesülnek. A tények, az egyes elszigetelt jelenségek igazi tudományos elemzése természetesen lehetetlen a jelenség fejlődési törvényeinek ismerete nélkül; a maguk során a legszélesebbkörű elméleti általánosítások végeredményben a tényleges anyag előzetes vizsgálatán alapszanak. Senkinek sem jut eszébe azt bizonyítani, hogy a szerves világ fejlődési elmélete a biológia területét alkotja, s az evolúció kérdésére vonatkozó konkrét tények elemzésének pedig egy külön, önálló tudomány tartalmát kell alkotnia. Miért lehet azt állítani, hogy a társadalomgazdasági kutatásokban a tények elméleti általánosítása és elemzése két különböző tudomány területét alkotják? Bármennyire bonyolultak is a statisztikai megfigyelésnek és adatfeldolgozási módszereknek szervezési kérdései, az ilyen megfigyelés során nyert tényleges anyag elemzésének nélkülözhetetlen alkotórészének kell lennie a társadalmi jelenségek egész kutatási folyamatának. Abban az állításban, hogy a politikai

¹³ Lenin Művei, 3. kötet, 443. old., oroszul és Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, Szikra, Budapest, 1949, 501–502. old.

¹⁴ Vesztnyik Sztatyisztjiki, 1952, 1. sz., 46. old.

gazdaságtan területe az elmélet, a statisztika területe pedig a konkrét adatok elemzése, kétségtelenül van valami a tudománynak monografikus, azaz általános fogalmak kialakításával foglalkozó, és idiografikus, azaz az idő és a hely meghatározott kereteihez alkalmazott adatokat vizsgáló tudományokra való felosztásból, amit A. A. Csurov vezetett le Rikkert agnosztikus nézeteinek hatása alatt.

Sz. Sztumilin akadémikus azt tartja, hogy a statisztikának a politikai gazdaságtantól való különbözősége abban áll, hogy az utóbbi „a társadalmi formák gazdasági alapja fejlődésének alapvető törvényszerűségeit” vizsgálja, míg a statisztika „nem csak az alapot öleli fel... , hanem az erre az alapra épülő társadalmi *felépítményeket* is (például a népművelési statisztika, az egészségvédelmi statisztika, a bírósági-bűnügyi statisztika stb.), sőt az olyan elemeket is, amelyek általában *nem tartoznak* sem az alap, sem a felépítmény fogalmába, mint maga a népesség, természeti kincsek és technikai források” és „a népességstatisztika, a szakszervezeti, a pártstatisztika, a természeti források statisztikája, a felszerelések statisztikája, az új technika bevezetésének statisztikája stb. tárgyát alkotják”.¹⁵

A múlt század híres orosz statisztikusa Ju. Janszon szintén azt állította, hogy „mindaz, ami a társadalomban végbemegy, a maga sokaságában a statisztika tárgya lehet. A tartalom e meghatározatlanságánál fogva a statisztika lényegesen különbözik a társadalmi élet bármilyen egyes megnyilvánulásait speciálisan vizsgáló többi tudományoktól”.¹⁶ A statisztika széleskörű alkalmazására vonatkozó utalás azonban egyáltalán nem dönti el a statisztikának, mint önálló tudománynak tartalmára vonatkozó kérdést. Mindaz, amit Sz. Sztumilin akadémikus társadalmi felépítményként és sem az alaphoz, sem a felépítményhez nem tartozó elemként felsorol, különböző tudományok — a jog-, az orvostudomány, a geológia stb. — vizsgálatának tárgyát alkotja. Következésképpen ismét felmerül azoknak a határoknak kérdése, amelyek a statisztikát ezektől a tudományoktól elválasztják.

Majdnem semmiben sem különböznek alap gondolatuk szempontjából a statisztika tartalmának a „Vesztnyik sztatyisiztyiki” hasábjain kifejtett meghatározásaitól azok a meghatározások, amelyeket a Moszkvai Gazdaságstatisztikai Intézet „Tudományos Közleményei”-ben közzétett tananyag szerzői fogalmaztak meg, illetve attól a meghatározástól, amelyet T. Kozlov a „Voproszi Ekonomiki”-ben leközölt cikkében adott meg. Így, a tananyag szerzői azt állítják, hogy „a statisztika olyan tudomány, amely a társadalmi élet minden területének konkrét megnyilvánulásait számszerű kifejezésben az általa meghatározott tudományos alapelvek, szabályok és módszerek alapján vizsgálja”.¹⁷

T. Kozlov is azt írja, hogy „a statisztika szabály szerint történetileg konkrét társadalmi jelenségek és folyamatok színvonalával (terjedelmével) és számszerű viszonyaival foglalkozik... A statisztika a társadalmi fejlődésnek e színvonalak és számszerű viszonyok változásaiban kialakult törvényszerűségeit tárja fel”.¹⁸ Mind az első, mind a második idézett meghatározás ugyanazt a gondolatot foglalja magában, hogy a statisztikának mint

¹⁵ Vesztnyik Szatjisztyiki, 1952, 1. sz., 49–50. old.

¹⁶ Ju. Janszon: A statisztika elmélete, 5. kiadás, 1913, 1. old., oroszul.

¹⁷ „Tudományos Közlemények”. A Szovjetunió Felsőoktatásügyi Minisztériuma. Moszkvai Gazdaságstatisztikai Intézet, 2. kötet, Moszkva, 1951, 11–12. old., oroszul.

¹⁸ „Voproszi Ekonomiki”, 1952, 4. sz., 57. old.

önálló tudománynak sajátossága a „konkrét“ jelenségek és folyamatok vizsgálatában, „számszerű kifejezésében“ van.

E hibás, a dialektikát súlyosan sértő elméleti megállapítások fogságából szemelláthatóan, csupán egyetlen úton lehet kiszabadulni — le kell mondani azokról a kísérletekről, hogy a statisztikát feltétlenül (az objektív valóság törvényszerűségeinek megállapítása értelmében) önálló anyagi tudomány rangjára „emeljük“ és a társadalmi tudományok által a konkrét problémák kutatásánál alkalmazott *módszertudománynak* kell elismerni. Csupán ebben az esetben lehet a vizsgált jelenségek mennyiségi és minőségi meghatározottsága egységének megsértésére, valamint a valamilyen különleges „statisztikai“ törvényszerűségek létezésére vonatkozó kérdést megoldani, minthogy a kutatás módszerét maga a kutatás tárgya határozza meg.

Az összes vizsgált cikkek szerzői azonban elutasítják a probléma ilyen megoldási lehetőségének még a gondolatát is. „A statisztika nem tekinthető csupán módszernek — írja V. Csermenszkij —, matematikai eljárások vagy gazdasági mutatók kiszámítási gyűjteményének. Ilyen esetben a statisztika torzszülötté válik“.¹⁹ Az 1950. évi második számban megjelent szerkesztőségi cikk azt állítja: „Meg kell említeni, hogy néhány burzsoa tudós, mint például Kaufman, elismerte, hogy a társadalom és természet különböző területeinek jelenségeit lehetetlen mint a statisztika egységes tárgyát egyesíteni és azt tartotta, hogy a statisztika csak módszer, amely a társadalom és természet bármely területén alkalmazható és ezért a statisztikai vizsgálatnak saját különleges tárgya nincs. Kaufmannak ehhez a hamis álláspontjához napjainkban néhány szovjet statisztikus is hajlandó csatlakozni, csak azért, hogy könnyebben védhessék a statisztika univerzális jellegére vonatkozó tételt, bár az univerzális jelleg csak a módszerre vonatkozik, jól tudja, hogy a statisztikának, mint tudománynak, univerzális jellegére vonatkozó tételt megvédeni lehetetlen“.²⁰

N. Mihajlov még élesebben kifejti: „...A burzsoa professzorok — írja — odáig sülyedtek, hogy tagadásba vették a statisztika társadalmi-gazdasági jellegét és önálló tudományos jelentőségét. Az orosz polgári statisztika egyik tekintélyes képviselője, Orszenckij annak idején azt tanította, hogy „... a statisztika mint önálló anyagi tudomány nem létezik... Teljesen igazuk van azoknak, akik az anyagi tudomány szempontjából tagadják a statisztikának, mint önálló tudománynak létezését és lehetőségét és csak a statisztikai módszerek létezését ismerik el“. Néhány szovjet statisztikusnál szintén találkozhatunk olyan meghatározásokkal, amelyekben megismétlik a statisztika, mint tudomány társadalmi-gazdasági jellegének burzsoa tagadását és amelyekben a statisztikának, mint ismeretszerzési módszernek univerzális jelentőséget tulajdonítanak. N. K. Druzsinyin professzor például azt állítja, hogy a „statisztika“ kifejezés „a statisztikai módszer“ fogalmának leegyszerűsített formája. A statisztikának, csak mint módszertudománynak, meghatározása azzal az állítással van kapcsolatban, hogy a statisztikának más tudományoktól való eltérése abban van, hogy a statisztika mind a természet, mind pedig a társadalom tömegjelenségeit tanulmányozza“.²¹

¹⁹ Vesznyik Sztatyisztyiki, 1950, 1. sz., 21. old. és Statisztikai Szemle, 1950, 6—7. sz., 318. old.

²⁰ Vesznyik Sztatyisztyiki, 1950, 2. sz., 14. old. és Statisztikai Szemle, 1950, 12. sz., 800. old.

²¹ Vesznyik Sztatyisztyiki, 1951, 6. sz., 51. old.

Ami Sz. Sztrumilin akadémikust illeti, ő azt tartja, hogy a statisztikának módszertudományként való elismerése megfosztja azt társadalmi-gazdasági tartalmától és ezért elfogadhatatlan „...*Következétesen* ilyen ingóványos talajon tartózkodni igen kockázatos“.²²

T. Kozlov úgy gondolja, hogy az az álláspont, amely a statisztikát módszernek tekinti, azért helytelen, mert „abból indul ki, hogy a módszer önmagáért van, a tárgytól függetlenül létezik, ugyanakkor pedig valójában a módszert ez utóbbi jellege határozza meg és annak sajátosságaitól függ.“²³

A hivatkozás Kaufmanra és Orzsenckijra annak bebizonyítása végett, hogy hibás az a szemlélet, amely a statisztikát módszertudománynak tekinti, önmagában még semmit sem dönt el. Először is Kaufmanon és Orzsenckijen kívül felemlíthetők az orosz statisztika más képviselői is, akik egyáltalán nem vették tagadádba a statisztika társadalmi-gazdasági jelentőségét viszont azt állították, hogy a statisztika módszertudomány. A. I. Csuprov például azt írta, hogy „a statisztikai tudománynak legfőbb feladata, hogy eljárásaival megismertesse a statisztikai módszernek a társadalmi jelenségek kutatásában való felhasználását“.²⁴ A. I. Csuprovnak ez a megállapítása közvetlen utalást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a statisztika a társadalmi tudományok módszere. A. I. Csuprovnál sokkal előbb D. P. Zsuravszkij, — ez a kiváló, igen nagytehetségű tudós, ahogy őt N. G. Csernisev-szkij jellemezte, — rámutatott arra, hogy „a statisztika legtágabb értelemben véve mint a *kategória-számítás* tudománya határozható meg“.²⁵ D. P. Zsuravszkij ilymódon tehát statisztikán a számítási eljárások, a „számok és mértékek“ alkalmazásának — ahogy ő mondta — tudományát értette. A „*kategóriaszámítás*“ a társadalmi-gazdasági kutatásokban alkalmazott alapvető statisztikai módszer, a csoportosítások módszere.

Másodsor igen könnyű olyan elődöket is találni, akik ugyanazt az álláspontot képviselték, mint a vizsgált cikkek szerzői. Így, például, még a XIX. század közepén Bruno Hildebrand úgy határozta meg a statisztikát, mint „*a politikai és társadalmi jelenségek mérésének művészetét*“.²⁶ Bowley a statisztikát szintén „*a minden megnyilvánulásában egységes egésznek tekintett társadalmi szervezet (organizmus) mérése*“²⁷ tudományának tartotta.

A polgári időkre való hivatkozás tekintetében általában rá kell mutatni arra, hogy a dolog lényege egyáltalában nem abban van, hogy kereken el kell utasítani a polgári tudomány és kultúra képviselőinek minden megállapítását, hanem abban, hogy azokat kritikailag, marxista módon fel kell dolgozni. Lenin rámutatott arra, hogy Marx „az emberi tudásnak arra a szilárd alapjára támaszkodott, amelyet az emberiség a kapitalizmus idején szerzett meg“, hogy „a proletárkultúra nem pottyant le készen valahonnan“, s hogy „*ama felhalmozott tudás törvényszerű továbbfejlődésének kell lennie, amelyet az emberiség a tőkés-földesúri-hivatalnoki társadalom igája alatt szerzett meg*“.²⁸

²² Vesztnyik Sztatyisztyiki. 1952, 1. sz., 44. old.

²³ Voproszi Ekonomiki, 1952, 4. sz., 50. old.

²⁴ A. I. Csuprov professzor Tudományos Művei. 2. rész, I. kötet, A statisztika tankönyve, Mószkva, 1910, 4. old., oroszul.

²⁵ D. P. Zsuravszkij: A statisztikai adatok forrásairól és felhasználásáról, Goszplanizdat, 1946, 99. old., oroszul.

²⁶ A. A. Kaufman: A statisztika elmélete és módszerei, 5. kiadás, 1928, 3. old. oroszul.

²⁷ A. Bowley professzor: A statisztika elemei, I. rész, 1930, 5. old., oroszul.

²⁸ Lenin Művei, 31. kötet, 261., 262. old., oroszul és u. a. Szikra, Budapest, 1951, 289., 290. old.

Mindebből következik, hogy a statisztikának módszertudományként való elismerése nem jár feltétlenül együtt a statisztikai módszer univerzális voltának elismerésével. Fent rámutattunk azokra az alapvető különbségekre, amelyek a tulajdonképpeni statisztika, mint társadalmi tudomány és a matematikai statisztika között vannak, amely utóbbinak módszereit a természettudományokban használják fel. Ezek a különbségek a tulajdonképpeni statisztika és a matematikai statisztika kutatási tárgyainak lényegében rejlő különbségekből következnek.

Ha a statisztikának csupán módszertani jelentőségét ismerjük el, ebből nem következik, hogy Kaufman nyomán azt kell állítani, hogy a statisztikát tudománynak csupán „ugyanolyan joggal nevezhetjük, mint amilyen joggal a speciális természettudományok körébe tartozó, mérőeszközökről szóló tanítást tudománynak nevezük”.²⁹ A statisztikát nem lehet természetesen a mikroszkóp használati szabályaival azonosítani. A statisztika mint az államigazgatás eszköze jött létre és fejlődése folyamán a társadalmi-gazdasági jelenségek területéről származó számszerű adatok összegyűjtési és feldolgozási módszereiről szóló szerfelett nagyterjedelmű és bonyolult tudománnyá vált. A mérőeszközök használati szabályaihoz képest az ismeretek bizonyos rendszere értelmében már igazi tudomány.

A statisztikai módszernek a társadalmi tudományokban való alkalmazását a tények sokaságának elemzési feladatai határozzák meg. Eppen a tények sokaságainak elemzésénél a statisztika a maga általánosító mutatószámaival a társadalmi tudományok egyik sajátlagos módszerét alkotja. Nem kell azt gondolni, hogy ha a statisztikát módszertudománynak ismerjük el, ez a materialista dialektikával, a valóság megismerésének tudományos módszerével való felcserélését jelenti. A materialista dialektika a valóság megismerésére közös eszköze marad valamennyi tudománynak, de minden egyes tudománynak megvannak a maga egyéni módszerei, amelyek alapjaikban a materialista dialektikára támaszkodnak. Az egyik ilyen egyéni módszer a statisztika is. Teljesen helytelen azt tartani, amint ezt T. Kozlov teszi, hogy az az álláspont, amely a statisztikát módszernek tekinti, abból az elképzelésből indul ki, hogy e módszer önállóan, az objektumtól függetlenül létezik, amelynek jellege határozza meg magát a módszert is. Aligha merné valaki a módszer kérdéseit kidolgozni annak a tárgynak sajátosságától elszakítva, amelyre vonatkozóan a módszert alkalmazza. A statisztikai mutatószámoknak közgazdasági célszerűségük megállapítása, alkalmazási területük világos megjelölése nélkül üres formalizmus.

Érdemes megjegyezni, hogy a Vesztnyik Sztatyisztjikiben közzétett cikkeknek maguk a szerzői is meghatározásaik tartalmát szélesebben kifejtve, kénytelenek a statisztikának ugyanerről a módszertani jellegéről beszélni. A cikkből általunk vett idézetek azt mutatják, hogy a statisztika, véleményük szerint, megállapítja a statisztikai mutatószámok programjának, a statisztikai megfigyelés megszervezésének, a statisztikai adatok ellenőrzésének és végül azok elemzésének tudományos alapjait. Mindezek módszertani kérdések, az utolsó kivételével, amely aligha nevezhető csak statisztikainak. A statisztika egyáltalán nem válik „torzszülötté”, amint ezt V. Csermenszkij gondolja, ha módszertudománynak ismerjük el. Ha azt állítjuk, hogy a statisztika módszertudomány, nem kerülünk „ingoványos talajra”, mint ezt Sz. Sztrumilin akadémikus gondolja, sőt ellenkezőleg, szilárd talajt érzünk a lábunk

²⁹ A. A. Kaufman: A statisztika elmélete és módszerei. 13. old., oroszul.

alatt! A kérdésnek csupán ilyen felvetése mellett válik teljesen világossá előttünk annak a lenni tanításnak értelme, hogy a statisztikának „nem szabad öncéllá válnia“. A statisztikának módszertudományként való elismerése egyáltalán nem jelent semmiféle likvidátori tendenciát. A statisztika hatalmas gyakorlati jelentőségét egyáltalán nem csökkenti az, ha olyan eszköznek tekintjük, melynek segítségével oldják meg a társadalmi tudományok konkrét problémáikat. Az a követelés, hogy a statisztikát az önálló anyagi tudomány rangjára emeljék, elkerülhetetlenül különböző formalista elméletekhez vezetne és vezet is. Nevezetesen a „Vesznyik Sztatyisztyiki“-ben közzétett cikkek szerzői által a statisztikának mint tudománynak tartalmára vonatkozóan kifejtett álláspont egyáltalán nem segítheti elő a statisztika valóban tudományos alapjainak helyes megvilágítását.

A Pénzügyminisztériumi Könyv- és Lapkiadó kiadásában megjelenő Számvitel szervezése ütemterv szerint

c. könyv alapjául szolgál annak a mozgalomnak hazánkban történő kiterjesztésére, amelyet A. I. Lozinszkij professzor a Szovjetunióban elindított és amely nálunk is egyre gyorsabb ütemben terjed el.

A könyv ismerteti az ütemterv szerinti számvitel gazdasági és politikai jelentőségét, az adatfelvételezés módját, grafikonok összeállításának módját és azokat a szervezési feladatokat, amelyek ennek az élenjáró módszernek bevezetésével kapcsolatban felmerülnek.

Bemutatja egy gépgyári vállalatnál a rendszer bevezetésének menetét, ismerteti az alkalmazott nyomtatványokat és azokat a grafikonokat, amelyek a vállalat számviteli munkáját szabályozzák.

A könyv részletesen foglalkozik a könyvelés, az operatív számvitel és a statisztikai kapcsolatával: leírja, hogy mi módon készült el a kísérleti vállalatnál a hónapot követő 5-ik napra a könyvelés és az operatív számvitel adatai alapján a teljes statisztikai jelentés.

Kapható lesz a

**Pénzügyi Könyvesboltban (V., Kecskeméti-u. 2.)
és minden könyvkereskedésben**